

Władysław Janasz

Czynniki wywołujące dekapitalizację majątku trwałego i sposoby neutralizacji ich oddziaływania

Gospodarowanie majątkiem trwałym i podejmowanie decyzji dotyczących jego reprodukcji jest jednym z istotnych zagadnień procesu transformacji gospodarki. Instrumenty ekonomiczno-finansowe bezpośrednio lub pośrednio z tym związane powinny zapewniać:

- prawidłowe odzwierciedlenie wartości majątku trwałego, zaangażowanego w przedsiębiorstwach, branżach i działach gospodarki narodowej;
- możliwie precyzyjne określenie stopnia zużycia środków trwałych;
- właściwy pomiar efektywności wykorzystania majątku trwałego;
- uwzględnienie rzeczywistego ubytku wartości środków trwałych w rachunku kosztów;
- stworzenie przedsiębiorstwom warunków do gromadzenia odpowiednio wysokich zasobów pieniężnych na odnowę majątku trwałego, zdolnego do generowania zysków, lub ulokowanie środków pochodzących z amortyzacji w nowych, efektywnych przedsięwzięciach ekonomicznych¹.

Majątek trwały w przedsiębiorstwie w procesach produkcyjnych ulega stopniowemu zużyciu, które rozumiane jest również jako proces dekapitalizacji. Charakterystyczną cechą produkcyjnych środków trwałych jest wielokrotne ich wykorzystanie w naturalnej postaci. W miarę upływu czasu w procesie produkcyjnym środki trwałe zmieniają swoje cechy użytkowe, obniżają wydajność, jakość pracy itp. Po pewnym czasie tracą całkowicie swoją wartość użytkową i wówczas nie mogą pełnić funkcji środków pracy. Odtworzenie i dekapitalizacja środków trwałych to bardzo złożone terminy, różnie rozumiane. Bywają używane na oznaczenie odtworzenia i obniżenia wartości likwidowanych środków pracy w naturze i według wartości (początkowej, odtworzeniowej lub wartości użytkowej). W tym ostatnim przypadku mówi się o podtrzymaniu lub zmniejszeniu produkcyjnych mocy.

Na ogół **dekapitalizację** określa się jako proces zmniejszenia wolumenu środków trwałych w rozpatrywanym horyzoncie czasu, co odzwierciedla miernik środków trwałych brutto, wyrażony w cenach stałych (odtworzenia). Procesom dekapitalizacyjnym odpowiadają (towarzyszą) zjawiska równoległego zużycia i odtwarzania środków trwałych, które w konsekwencji powodują zmiany w zdolno-

ściach produkcyjnych (parametrach użytkowych). Zmniejszanie wartości środków trwałych może mieć charakter dekapitalizacji **absolutnej** i **względnej**. Pierwsza forma dekapitalizacji polega na zmniejszeniu zasobów majątku trwałego na skutek pełnego ich zużycia (likwidacji) i nieodtworzenia, w wyniku czego zmniejszają się zdolności produkcyjne. Dekapitalizacja względna sprowadza się do zmniejszenia wartości użytkowej środków trwałych wskutek częściowego ich zużycia. Dekapitalizacji względnej nie musi towarzyszyć dekapitalizacja absolutna, jeśli zasoby majątku trwałego są powiększane przez inwestycje przyrostowe. Wymienione formy dekapitalizacji nie wyczerpują charakterystyki procesu zmniejszania wartości zasobów trwałych. Zjawisko dekapitalizacji, jak już wspomniano, pojmuje się najczęściej jako wynik zużycia fizycznego, a nie „moralnego”. Może być też rozpatrywane w szerokim tego słowa znaczeniu, czyli zarówno jako rezultat fizycznego, jak i „moralnego” zużycia środków trwałych. Dekapitalizacja środków pracy jest ujmowana przede wszystkim jako zjawisko o charakterze ekonomicznym. Oznacza stopień utraty przez te środki „ekonomiczności”, czyli opłacalności, bez względu na wywołujące je przyczyny (fizyczne i „moralne”). Właściwsza więc jest szersza wykładnia tego terminu, ponieważ obejmuje ekonomiczne następstwa zużycia fizycznego i „moralnego”.

Chcąc się uchronić przed groźbą dekapitalizacji majątku produkcyjnego, trzeba przyjąć **strategię**, która pozwalałaby na zwiększenie udziału inwestycji odtworzeniowo-modernizacyjnych. Strategia modernizacji powinna być przedmiotem świadomego kształtowania wyboru między różnymi sposobami przygotowania i prowadzenia działań, jeśli chodzi o rodzaje oraz formy reprodukcji majątku trwałego (nowych produktów)². **Typy strategii** modernizacji zależą od warunków, reguł ustalania celów, zewnętrznych zasad swobodnego dysponowania nimi. Sposób osiągania celu może być różny, co oznacza, że nie istnieje jedna, uniwersalna strategia modernizacji środków trwałych dla wszystkich rodzajów przedsiębiorstw.

Racjonalne kształtowanie proporcji między reprodukcją prostą i rozszerzoną wymaga przestrzegania reguł wynikających z działania praw techniczno-

-bilansowych produkcji. Oznacza to, że czynniki produkcji, będące elementami składowymi w procesie odtwarzania, powinny być wprowadzone do kolejnego cyklu w tych samych rozmiarach co poprzednio. W przeciwnym razie następuje dekapitalizacja środków pracy.

Odnawianie produkcyjnych środków trwałych (całkowite i częściowe) i ich przyrost odgrywają różną rolę i przebiegają w niejednakowym tempie w różnych okresach. Proces ten powinien być zgodny z obiektywnie działającymi prawami ekonomicznymi i powinien wynikać z programowej regulacji. Konieczne jest integralne programowanie aparatu wytwórczego, które powinno uwzględniać: odpowiednie proporcje między odtwarzaniem całkowitym a reprodukcją rozszerzoną, relacje całkowitego odtworzenia do częściowego i długości okresów eksploatacji.

Reprodukcja rozszerzona polega na powiększaniu wartości obiektów majątku trwałego, która powoduje wzrost jego wolumenu w postaci rzeczowej. Rozszerzona reprodukcja kapitału trwałego odbywa się przez inwestycje rozwojowe. Stwarza ona znacznie większe możliwości dokonania zmian w strukturze produkcji materialnej i rozmieszczeniu przestrzennym. W przebiegu tego procesu można jedynie w sposób przybliżony obserwować ruch elementów materialno-rzeczowych i odpowiadający im ruch środków pieniężnych. Zastosowanie kategorii wartościowych jako kryteriów reprodukcji pozwala na przybliżone określenie, że reprodukcja rozszerzona ma miejsce wówczas, gdy przyrost wartości nie jest spowodowany wzrostem cen jednostki mocy wytwórczej.

Podział reprodukcji majątku trwałego na poszczególne rodzaje i formy ma znaczenie nie tylko teoretyczne, ale również praktyczne. Wynika to stąd, że poszczególne rodzaje i formy reprodukcji w różny sposób wpływają na efektywność procesów gospodarczych. Różnią się one bowiem skalą, zakresem rzeczowym, strukturą nakładów, przebiegiem w czasie, rodzajami i poziomem efektywności.

Do najistotniejszych czynników wpływających na dekapitalizację środków trwałych można zaliczyć:

- występujący system amortyzacji (normy i metody),
- strukturę rodzajową inwestycji,
- likwidację,
- inflację.

W świetle teorii amortyzacji podstawowe znaczenie ma także unormowanie jej systemu, by za jej pośrednictwem następowało odzwierciedlenie w formie pieniężnej ruchu środków trwałych. Amortyzacja powinna spełniać trzy podstawowe funkcje, tj. umorzeniową, kosztową i finansową. W procesie dekapitalizacji zasadnicze znaczenie mają funkcje: umorzeniowa i finansowa.

Amortyzacja w funkcji przenoszenia wartości odgrywa rolę elementu kosztów produkcji, następuje bowiem przeniesienie równowartości zużytego ma-

jątku trwałego w skład kosztów produkcji. Funkcja ta ma podstawowe znaczenie jako narzędzie rachunku ekonomicznego.

Amortyzacja w funkcji odtworzenia odgrywa rolę finansowego zabezpieczenia restytucji środków pracy, a więc reprodukcji **prostej**. Wszystkie czynności związane z procesem przenoszenia wartości znajdują wyraz w tworzeniu odpisu amortyzacyjnego w ciągu całego okresu eksploatacji środka pracy⁹⁾. Podstawą amortyzacji powinna być wartość odtworzeniowa środka pracy.

Ruch (zwyczajka) cen na środki pracy nasuwa wniosek, że naliczanie odpisów amortyzacyjnych od wartości początkowej może nie pokryć reprodukcji tych środków w naturze. Dotyczy to zwłaszcza obiektów o długotrwałej eksploatacji. W wielu wypadkach odpisy są naliczane od nieaktualnej i zaniżonej wartości początkowej środka pracy, co nie zapewnia niezbędnych kwot na ich restytucję. W tej sytuacji amortyzacja nie pokrywa potrzeb związanych z reprodukcją całkowitą tych zasobów i może wywoływać postępującą **dekapitalizację**. W takiej sytuacji dochodzi do sprzeczności między podstawowymi funkcjami amortyzacji, co powoduje poważne konsekwencje ekonomiczne: nieprawidłowe liczenie kosztów produkcji, zniekształcenie produktu czystego i relacji ekonomicznych w dziedzinie efektywności inwestycji, postępu technicznego i eksportu.

Gdy system amortyzacji jest prawidłowy, w produkcji prostej i rozszerzonej zgromadzone kwoty amortyzacyjne przewyższają potrzeby w dziedzinie odnowy w danym momencie. W tym wypadku przejawia się właściwość procesu amortyzacyjnego, który w określonych warunkach może być stałym źródłem inwestycji netto, jeśli wpływają na to stale działające czynniki.

Omawiając rolę amortyzacji w reprodukcji, należy zwrócić uwagę na związek odpisów amortyzacyjnych z kategorią amortyzacji. Odpisy amortyzacyjne obejmują środki finansowe gromadzone stopniowo w wyniku określonych norm amortyzacyjnych, naliczanych w miarę postępującego ruchu wartości środków pracy. W zależności od kształtowania się określonych zmiennych, nagromadzone kwoty amortyzacyjne mogą:

- odpowiadać wartości faktycznej restytucji,
- być większe od potrzeb restytucyjnych,
- przyjmować wartości mniejsze od potrzeb odnowy.

W **reprodukcji rozszerzonej** likwidacja środków pracy jest na ogół mniejsza od nagromadzonych kwot amortyzacyjnych. Realizacja funkcji finansowej w praktyce jest bardziej złożona, ponieważ związana jest m.in. z procesami inflacyjnymi. Inflacyjny wzrost cen powoduje to, że początkowa wartość środków trwałych staje się nieprzydatna w pomiarze każdorazowej wartości netto. Można więc stwierdzić, że naliczona wielkość normy amortyzacyjnej, w relacji do wartości początkowej, nie odzwierciedla rzeczywistego procesu dekapitalizacji

środków trwałych. Okresowa aktualizacja wartości środków trwałych redukuje w dużym stopniu negatywny wpływ inflacji na efektywność odtworzeniowej funkcji amortyzacji, jednakże nie likwiduje całkowicie różnic powstających wskutek inflacji, gdyż w okresie między kolejnymi przecenami odpisy amortyzacyjne nie odzwierciedlają w pełni ubytku wartości środków trwałych. Dekapitalizacja związana jest bowiem z wysokością stawek amortyzacyjnych oraz metodami liczenia amortyzacji. Wysokość stawek amortyzacyjnych jest zróżnicowana w zależności od poszczególnych rodzajów środków trwałych. Zróżnicowanie to wynika z innego charakteru udziału tych środków w procesach produkcyjnych. Należy stwierdzić, że obowiązujące stawki amortyzacji nie umożliwiają wygospodarowania środków finansowych na odtworzenie zdekapitalizowanych środków trwałych. Dotyczy to w szczególności tzw. mobilnych środków. Metodą zapewniającą dużą zbieżność odpisów amortyzacyjnych z wydajnością mobilnych środków trwałych jest metoda amortyzacji przyspieszonej. Trzeba jednak pamiętać, że aczkolwiek wzrost stawek amortyzacyjnych może przyczynić się do wzrostu środków finansowych, to z drugiej strony może być źródłem inflacji.

Funkcja finansowa amortyzacji wiąże się z obiektywną koniecznością zapewnienia środków pieniężnych na odnowę zużytych środków trwałych. Dokonywanie odpisów amortyzacyjnych i tworzenie środków stąd pochodzących miało i ma przeciwdziałać dekapitalizacji. Istota tego problemu polega na tym, aby pierwotnie wyłożony kapitał nie został „skonsumowany” na realizację innych celów, co może spowodować brak środków pieniężnych na reprodukcję środków trwałych. W świetle aktualnych norm prawnych systemu finansowego, nie przewiduje się tworzenia odrębnego funduszu odnowy, a dokonane odpisy amortyzacyjne przekazywane są na fundusz przedsiębiorstwa, służący finansowaniu zarówno działalności inwestycyjnej, jak i eksploatacyjnej. Ta sytuacja stwarza niebezpieczeństwo dekapitalizacji środków trwałych na szeroką skalę. Proces ten jest pogłębiony w tych przedsiębiorstwach, które posiadają straty netto oraz bardzo wysokie zadłużenie wobec otoczenia. Biorąc pod uwagę znaczną dekapitalizację środków trwałych w większości polskich przedsiębiorstw, istnieje konieczność stworzenia warunków, by amortyzacja mogła być kierowana na reprodukcję środków trwałych o charakterze modernizacyjnym i restrukturyzacyjnym. Obowiązkowe tworzenie odpisu amortyzacyjnego nie powinno oznaczać nadania mu charakteru rezerwy.

Proces dekapitalizacji środków trwałych może być w pewnym zakresie neutralizowany. Neutralizacja ta może następować poprzez dokonywanie remontów, powodujących częściowe odtworzenie i modernizację. Sprzyjać temu mogą również ulgi w podatku dochodowym z tytułu podejmowanych inwestycji, w tym również odtworzeniowych.

Z punktu widzenia procesów rozwojowych na uwagę zasługują przede wszystkim możliwości aku-

mulacyjne gospodarki. Są nimi źródła oszczędzania, miejsca lokat, drogi ich przekształcenia w realne inwestycje, prawdopodobne kierunki inwestowania, które wynikają z przewidywanego przebiegu procesów alokacyjnych i warunków informacyjnych (kształtowania się popytu i ocen koniunktury przez potencjalnych inwestorów, kryteria dotyczące konsumpcji i oszczędzania w aspekcie akumulacyjnym, rozpoznania i oceny prawdopodobnych cech rozkładu dochodów oraz ich przeznaczenia). W obecnej sytuacji na szczególną uwagę zasługują te, które dotyczą unikania proefektywnościowych rygorów konkurencyjnych, tendencji sprzecznych z wymaganiami efektywności, układów monopolistycznych i oligopolistycznych, a także miarodajnych parametrów do oceny nakładów i wyników zróżnicowanych w czasie.

Dokonując wyboru spośród kilku możliwości inwestycji kapitałowych, zarządzający przedsiębiorstwami potrzebują technik, które umożliwiają porównanie odpowiednich cech alternatywnych wariantów, aby podjąć najlepszą decyzję. Problemem, jaki stale napotykać zarządzający inwestycjami, jest korzystanie z obcych źródeł finansowania, określane jako **dźwignia finansowa** (wspomaganie finansowe). W praktyce część majątku przedsiębiorstwa jest finansowana obcymi kapitałami, co znajduje odzwierciedlenie w kredytach, pożyczkach i innych zobowiązaniach. Angażowanie w przedsiębiorstwie obcych kapitałów stwarza hipotetyczną możliwość zwiększenia rentowności kapitałów własnych. Niekiedy jednak może prowadzić do sytuacji odwrotnej – gdy odsetki od kapitałów obcych są większe od rentowności majątku. Prowadzi to do niewywiązywania się z płatności odsetek, rat kapitałowych i obniżenia rentowności kapitałów własnych. Większy udział zadłużenia podnosi stopień **ryzyka finansowego**, stwarza możliwość niewypłacalności, a wspomaganie finansowe nabiera charakteru ujemnego.

Biorąc pod uwagę kryteria wyboru i decyzje produkcyjne, największe znaczenie dla podmiotu gospodarującego ma cena **zaangażowanego kapitału** rzeczowego i uzyskiwany z niego **efekt produkcyjny** (przyrost wartości produkcji z dodatkowej jednostki zaangażowanego kapitału). Krańcowa bowiem wartość produkcji ulega zmniejszeniu wraz z angażowaniem dodatkowych jednostek kapitału na jednego zatrudnionego.

Władysław Janasz

PRZYPISY

- ¹⁾ Por. L. SWATLER, *Majątek trwały – amortyzacja – podatek dochodowy*, „Bank i Kredyt” 1991, nr 11.
- ²⁾ Zob. Wł. JANASZ, *Zarządzanie kapitałem trwałym przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1993, s. 299–350.
- ³⁾ Por. M. MAJEWICZ, *Amortyzacja w spółkach*, cz. I i cz. II, „Przegląd Podatkowy” 1992, nr 4 i 5.